अवृद्धाभ्यो नदीमानुषीभ्यस्तन्नामिकाभ्यः । (११३/१११६)

'वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद् वृद्धम्' (१.१.७३/१३३५) । अवृद्धाभ्यः इति शब्दधर्मः, नदीमानुषीभ्यः इति अर्थधर्मः, तेनाभेदात् प्रकृतयो निर्दिश्यन्ते । तन्नामिकाभ्यः इति सर्वनाम्ना प्रत्ययप्रकृतेः परामर्शः । अवृद्धानि यानि नदीनां मानुषीणां च नामधेयानि, तेभ्योऽपत्ये अण् प्रत्ययो भवति । ढकोऽपवादः । यमुनाया अपत्यं यामुनः । इरावत्याः अपत्यम् ऐरावतः । वैतस्तः । नार्मदः । मानुषीभ्यः खल्वपि – [1]शिक्षितायाः अपत्यं शैक्षितः । चिन्तितायाः अपत्यं चैन्तितः । अवृद्धाभ्यः इति किम् ? चन्द्रभागायाः अपत्यं चान्द्रभागेयः । वासवदत्तेयः । नदीमानुषीभ्यः इति किम् ? सौपर्णेयः । वैनतेयः । तन्नामिकाभ्यः इति किम् ? शोभनायाः,[2] शौभनेयः ॥

ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्यश्च । (११४/१११७)

ऋषयः [3]प्रसिद्धा वसिष्ठादयः । अन्धकाः वृष्णयः कुरवः इति वंशाख्याः । ऋष्यादि[4]कुर्वन्तेभ्यः प्रातिपदिकेभ्योऽपत्ये अण् प्रत्ययो भवति । इञोऽपवादः । अत्र्यादिभ्यस्तु परत्वाड् ढगादिभिरेव भवितव्यम् । ऋषिभ्यस्तावत् – वासिष्ठः । वैश्वामित्रः । अन्धकेभ्यः – श्वाफल्कः । रान्धसः । वृष्णिभ्यः – वासुदेवः । आनिरुद्धः । कुरुभ्यः – नाकुलः । साहदेवः । कथं पुनर्नित्यानां शब्दानामन्धकादिवंशसमाश्रयेण अन्वाख्यानं युज्यते? केचिदाहुः कथमपि काकतालीयन्यायेन कुर्वादिवंशेष्वसंकरेणैव[5] नकुलसहदेवादयः [6]शब्दाः सुबहवः सङ्कलिताः, तानुपादाय पाणिनिना स्मृतिरुपनिबद्धा इति । अथवान्धकवृष्णिकुरुवंशा अपि नित्या [7]एव, तेषु ये शब्दाः प्रयुज्यन्ते नकुलसहदेवादयः, [8]तत्रेदं प्रत्ययविधानम् इत्यदोषः ॥

मातुरुत् सङ्ख्यासंभद्रपूर्वायाः । (११५/१११८)

मातृशब्दात् सङ्ख्यापूर्वात् संपूर्वात् भद्रपूर्वाच्चापत्ये अण् प्रत्ययो भवति, उकारश्चान्तादेशः । द्वयोर्मात्रोरपत्यं द्वैमातुरः[9] । [10]षाण्मातुरः । सांमातुरः । भाद्रमातुरः । उकारादेशार्थं वचनं, प्रत्ययः पुनरुत्सर्गेणैव सिद्धः । स्त्रीलिङ्गनिर्देशोऽर्थापेक्षः, तेन धान्यमातुर्ग्रहणं न भवति । सङ्ख्यासंभद्रपूर्वायाः इति किम् ? सौमात्रः[11] ॥

कन्यायाः कनीन च । (११६/१११९)

कन्याशब्दादपत्येऽण् प्रत्ययो भवति । [12]ढकोऽपवादः । तत्सन्नियोगेन कनीन[13]शब्द आदेशो भवति । कन्यायाः अपत्यं कानीनः कर्णः । कानीनो व्यासः ॥

---

1. शिक्षितायाः अपत्यं नास्ति फ. 2. अपत्यं इत्यधिकम् ब. क. फ. 3. मन्त्रद्रष्टारः इत्यधिकम् ग. 4. °कुर्वन्तवचनेभ्यः ब. क. फ. 5. एव नास्ति फ. 6. शब्दाः नास्ति फ. 7. अत एव फ. 8. तत इदं फ. 9. त्रैमातुरः इत्यधिकम् क. 10. षाण्मातुरः सांमातुरः नास्ति फ. 11. शुभ्रादिषु पाठात् तु वैमात्रेयः इत्यधिकम् अ.ब.क.ड.फ. 12. ढकोऽपवादः नास्ति फ. 13. प्रत्ययः फ, शब्दः नास्ति ब.